

DOBOS ISTVÁN

A „klasszicizált modern” és az avantgárd

Megjegyzések Babits hagyományértelmezéséhez

Előzetes megfontolások

A „klasszikus modern” irodalom és a „történeti avantgárd” kapcsolatának a kérdése mind poétikai, mind irányzattörténeti szempontból újratárgyalást igényel, amelyhez ezúttal a Babits és Kassák között 1916-ban lezajlott vita szolgál kiindulópontként. A tanulmány nem tekintheti feladatának a 20. századi modern irodalom korszakalakzataira vonatkozó elgondolások rendszeres összefoglalását.¹ Két feltevés megfogalmazására vállalkozik. Az első *poétikai*, mely szerint leegyszerűsítő képet kapunk, ha szembenálló szerkezetbe kényszerítjük az időrendben egymást követő látás- és kifejezésmódokat. Babits és Kassák álláspontját saját és idegen nézetek összjátékában érdemes szemlélni, így mutatkozhat meg a „klasszikus modern” irodalom hazai avantgárdról adott értelmezésének az összetettsége: e két versengő irányzat, hasonló művészeti kérdésekre eltérő válaszokat adott, de látókörök érintkeztek, sőt metszetek egymást. A második felvetés *irányzattörténeti*, mely *folytonosság és megszakíttottság* kérdését érinti Babits modernségértelmezésének a vonatkozásában. Véleményem szerint Babits „klasszicizálja” a modernséget. A „klasszicizált modern” fogalmának a bevezetése Babits modernségfelfogásának a folytonosságát hivatott kifejezni. A közvélekedés szerint Babits szemléletváltása „új klasszicizmus” tanulmányához kapcsolódik, melyet újabban „hagyományörző modernségként” említ a szakirodalom.² Ahogy magam látom, Babits kétségtelenül számot vetett a történelmi változások erőteljes szellemi és művészi hatásával, de mindvégig ragaszkodott az alkotás feltétlen szabadságára alapozott modern művészet eszméjéhez, amely irodalomértésének az egyik állandó eleme. Babits felfogása szerint a „modern” korszakokon átívelő szemlélet és alkotás-mód. Amint azt később közelebbről is látni fogjuk, Babits régi és új viszonyát – mások mellett – Bergson emlékezetfogalmának a segítségével értelmezi. A „tartam” filozófiájából a folyton teremődő idő elképzelését emeli ki: a jelen pillanat egyszeri és megismételhetetlen, mivel magában foglalja az éppen addig eltelt időt. Múlt és jelen

¹ A képzőművészetből eredő „avantgárd” megnevezés stílustörténeti gyűjtőfogalom, amely irodalmi jelenségekre alkalmazva a ténylegesen széttartó poétikai törekvések közös nevezőjének a megtalálásával általában leegyszerűsítő képleteket eredményez. A „történeti modern” hasonlóan összetett jelenség, a hozzá kapcsolódó fogalmak módszeres áttekintését lásd legutóbb: Walter FÄHNDEK, *Avantgarde und Moderne 1890–1933*, J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 2010.

² Lásd TVERDOTA György, *A hagyományörző modernség felé*. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kétnapos, tudományos konferenciája Babits Mihály költészetének értelmezési lehetőségeiről, 2016. március 24–25., PIM, előadás.

kölcsönhatása állandó alakulásban, keletkezésben lévő időt teremt. A visszatekintés folyton változó távlatának köszönhetően a múlt elvileg lezárhatatlan, s megszilárdíthatatlan. A mindenkori múlt „megőrzése” végtelen *most* pontokhoz kapcsolódva lehetséges, mivel minden pillanatban más lesz a jelent megelőző múlt idő kiterjedése. A múlt nem rendelkezik állandósággal, szüntelenül újrateemtődik a változó jelenben, ezért *megőrzése* csakis *átmeneti* és *ideiglenes* lehet. Babits – részben az intézményben betöltött vezető tisztségénél fogva – mindvégig kitart a Nyugat meghatározó szerepének a hangsúlyozása mellett. A modernség szelleme képes a mindenkori kortárs irodalmat megújítani, s ugyanakkor befogadni a kívülről érkező korszerű művészi ösztönzéseket, tehát – önmagának látszólag ellentmondva – *a modernség a folytonosságot biztosítja az állandó változásban*. Az *európai irodalom története* lezárásaként Babits megvonja vállalkozása végső mérlegét. Áttekintése a „fölbomló világirodalomról” csak részleges lehetett, de legalább érintette az élő irodalom legfontosabb irányzatait. Ezek között a hagyományt túlságosan kitüntető törekvéseket Babits *kortünetként* értékeli, s a politikai nemzeteszmény felerősödésével magyarázza, határozott távolságtartással. Ebből is látszik, hogy Babits magára nézve nem vállalta a „hagyományörzést”, mint irányadó művészi törekvést. Babits „új klasszicizmusá” valójában „klasszicizált modern.”

A „klasszicizált modern” és az avantgárd

A hazai futurizmus és a „klasszicizált modern” irodalom *poétikai kapcsolatának a tárgyalását* érdemes azokkal az esetekkel kezdeni, melyekben a látókörök szétválása és összeolvadása a maga feszültséggel teli egységében mutatkozik meg. Látnivaló, hogy Babits költőszerepre vonatkozó szóképeit futurista képzetek szövik át. „Mi futunk előre, a jövőbe”³ – ezt a megfogalmazást akár A Tett is közölhette volna. Babits esetében az élcsapathoz tartozás öntudata abból a meggyőződésből táplálkozik, mely szerint a Nyugat már véghezvitte nagy műgonddal azt, amire kezdetlegesen vállalkozik A Tett. Ez az értékelés egyszersmind azt a feltevést is magában foglalja, hogy nem egymást kölcsönösen kizáró poétikai törekvések találkozásáról van szó. Az avantgárd távlatából fel kell figyelni arra, hogy Kassák lapjától sem volt teljesen idegen a szimbolizmus. A Tett első számában jelent meg a Saint-Merry muzsikusa című Apollinaire-vers Raith Tivadar fordításában.⁴ Amint az ismeretes, Apollinaire három évvel korábban közreadott *Alcools* (*Szeszek*, 1913) című gyűjteményes kötete felöleli addigi tizenöt éves munkásságának szinte valamennyi korszakát, melyek között több is részben a szimbolisták hatását mutatja. A Tett érdemben méltatta Remy de Gourmont munkásságát. Haraszi Zoltán mives pályaképe a *l’art pour l’art* egyik meghatározó képviselőjéről akár a Nyugatban is helyet kaphatott volna. Talán ennyi példa elől-

³ BABITS Mihály, *Ma, holnap és irodalom. Ars poetica forradalmi költők használatára* = BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, I–II., szövegmond. BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1978, I., 434.

⁴ A Tett folyóiratot itt és az alábbiakban az internetes kiadás alapján idézem. A portálon belül az egyes rételekre mutató linkeket külön nem adom meg, az idézett számot a szövegben jelzem. Lásd DigiPhil: A magyar irodalomtudomány filológiai portálja, <http://digiphil.hu/context:atett>.

járóban elég annak a feltevésnek az igazolásához, hogy túlzó leegyszerűsítés mindenben ellentétes művészi irányzatok összeütközésének tekinteni a Nyugat és A Tett, a modern irodalom és a futurista indíttatású „új irodalom” viszonyát.

A *modern az avantgárd előfutára*. Babits elgondolásának az összegzése ebben a formában szükségképpen sommás, de több tekintetben megerősíthető irodalomtörténeti távlatból. Babits korai költészete nemcsak tematikus szinten érintkezik az avantgárdal. A mozgás, a technikai vívmányok hatásának az érzékeltetése, a *szimultanizmus*, a többszólamúság egytől-egyig poétikai vonatkozásban is kapcsolódó, lényeges kérdések. A „konzervatívnak” tekintett Babits már a 20. század első évtizedében azt hirdette, hogy el kell távolodni a lírai alany erős jelenlétéhez kapcsolódó közvetlen közlésmódtól, amely romantikus örökség. Kosztolányi 1914-ben Füst Milán költészetéről megállapítja, hogy „objektív lírát ad”.⁵ Kassák tizenhárom évvel később figyel fel arra, hogy Füst Milán képalakítása nem impresszionista, hanem a tudat tárgyias megjelenítésének a kísérlete.⁶ Ebben az időszakban fedezi fel *A világoosság udvara* című vers személytelen hasonlatait: eltávolítja Babits megszólalásmódját a közvetlen vallostól, s körülírja a tárgyias költészet, az objektív korrelatív Eliot adta fogalmát.

Kassák 1938-ban számol be arról, hogy Babits verseinek a ritmusa oldotta fel először az idősebb pályatárs művészetével szemben táplált idegenségét.⁷ A teozofikus ének második részét olvasva az *érzékei* azonosultak az ismétlődő elemek lassú folyamatában keletkező hangzással:

A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt,
a fény alatt, a lég alatt, a jég alatt,
a fény alatt, a kék alatt, a zöld alatt,
a fény alatt, az ég alatt, a föld alatt,
a fény alatt, az árny alatt, a láng alatt,

Kassák testrészekre gyakorolt ellenállhatatlan hatásokat nevez meg, amikor felidézi a vers befogadását. A Tett programszerű írásai és műbírálati arra engednek következtetni, hogy a kiadvány címe átvitt értelemben a művészi hatás megújítására vonatkozik: cselekedtető erejű, testesen eleven kifejezésmódot jelent, amely megváltoztatja az olvasó érzékelését. *A Fekete ország* hangzás- és látványvilága 1906-ban tökéletesen megvalósítja ezt a magával ragadó érzéki hatást:

Fekete országot álmodtam én,
ahol minden fekete volt,
minden fekete, de nem csak kívül:
csontig, velőig fekete,

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Füst Milán*, Világ 1914. április 19.

⁶ KASSÁK Lajos, *Füst Milán*, Nyugat 1927/16., Irodalmi Figyelő; KASSÁK Lajos, *Csavargók, alkotók*, Magvető, Budapest, 1975, 234–244.

⁷ KASSÁK Lajos, *Babits Mihály = Ő.*, *Csavargók, alkotók*, 209.

fekete,
fekete, fekete, fekete.
Fekete ég és fekete tenger,
fekete fák és fekete ház,
fekete állat, fekete ember,
fekete öröm, fekete gyász,
fekete érc és fekete kő és
fekete föld és fekete fák,
fekete férfi, fekete nő és
fekete, fekete, fekete világ.⁸

Ebből is látszik, hogy a modern irodalom, s az avantgárd viszonya nem ragadható meg az előrehaladó időrend egyszerű képletével. A Tett költeményei döntő részben szabad versek, s nem túlzás azt állítani, hogy a lap a prózavers kötetlen formájára korlátozta magát.

A Tett felfogása a lírai énről, „a végtelenbe derülő Ember” elgondolása – értelmező fogalmainak rendszerét tekintve – a *modernség előtti* korszakhoz kapcsolódik. Babits és Kosztolányi ellenben már egy évtizeddel korábban eltávolodik Ady lírájának drámai személyiségétől, s az individuum egységének a kérdése foglalkoztatja őket. Kassák jóval később ismeri fel a költői én összetettségét, ettől kezdve viszont szinte valamennyi Babitsról szóló írásának ez lesz az alappondolata. Több alkalommal idézi a *Két nővér* című versnek ugyanazt a szakaszát: „Két nővér megy, ó Lélek, az egyik előtted, a másik utánad, / az egyik a fekete Bánat, a másik a vérszinű Vágy. / S szól néha könnyezve a Vágy: „Én vagyok a Bánat”; „S szól néha nevetve a Bánat: „Én vagyok a Vágy.”⁹

Az avantgárdértelmezések szempontjából kulcskérdés, hogyan ítéli meg Babits, illetve A Tett köre a *kortárs* irodalomban a szimbolizmus, és a l'art pour l'art jelentőségét. Babits szerint a szimbolizmus a meghatározó látás- és kifejezésmód, még a húszas években is. A Tett első számának beköszöntőjében Szabó Dezső viszont azzal kezdi *Keresztelőre* című írását, hogy elbúcsúztatja az „esztétizmust”, mai korszakmegnevezéssel, a „történeti modernt”,¹⁰ amely már nem játszik szerepet a jövő alakításában: „Meghalt a művészeti és irodalmi esztétizmus, most nem először, de talán a leghosszabb időre. A szép túláradja a művészetet s az élet szélesebb szépség, mint a szép.” (A Tett 1915/1.) Az író elszigeteltsége idejémtúlt ábránd. Az új irodalom a művészi jelrendszer felülvizsgálatával, a szavakra rakódott másodlagos jelentések megtisztításával, elemi erejű, az érzékeket megtámadó, szokatlan hatásokkal járulhat hozzá a lelkek forradalmához. Ennek kapcsán érdemes emlékeztetni Marinetti futurista művészetközi tervezetének az ide vágó szakaszára, mely így szól: „Mozgásba hozzuk az oldott szavakat, melyek áttörvén az irodalom korlátait elindulnak a festé-

⁸ Különösen jól érzékelhető a vershangzás dinamikája a Krétakör előadásában. *FEKETEország*, rendezte: SCHILLING Árpád, bemutató: 2004. október 1. Filmes változata megjelent: 2007.

⁹ KASSÁK, *Babits Mihály*, 211., 216.

¹⁰ FÄHNDEERS, *I. m.*, 9–123.

szet, a zene, a hangok művészete felé, és csodálatos hidat vernek a szó és a valóságos tárgy közé”.¹¹ Babitsot a futurizmussal való találkozása előtti és utáni időszakában is erőteljesen foglalkoztatta a különböző érzékterületeket érintő tapasztalatok egyidejű kifejezésének a lehetősége. Babits joggal emeli ki A Tett programjából a szimultanizmust, amely kétségtelenül az új művészi elgondolás jelentős eleme. Babits korai poétikája ebben a tekintetben is az avantgárd költői beszédmódjának bizonyos sajátosságait előlegezi meg. Olyan kísérletre lehet utalni, mint a meghökkentően korai, 1906-os *Mozgófénykép* című vers, amely hangzó és pergő képeivel, az emberi hangforrástól elválasztott zajjaival, a lírai alany belső világát végső soron gépezettel váltja fel:

fordul a kép. Jön a halmon a két szertővel a gép lefelé.
 Vakít ide: hallani szinte, amint robog a kanyarulat elé.
 Nőnek az arcok. ...
 S tűnik kanyarodva a gép. Jön a második. ...
 S elpattan a kép valamint hab a síma vizen. Jön az új. Csupa álom.
 Villannak az ég csodanyilái. ... fény- és árnycsere kékbe pirosból!
 S hogy gördül a két robogó!

A tudatállapotok személytelen kivetítése, a gyors távlatváltások, a mozgásélmény testi-lelki hatásának érzékeltetése avantgárdot megelőlegező mozzanatok a korai Babits-lírában. Érdemes felidézni ezzel kapcsolatban Kosztolányi 1915-ben, Kassák képalakításáról megfogalmazott észrevételeit: a mindössze két évvel idősebb pályatárs éppen azt emeli ki, hogy Kassák képes egyszerre, egyidejűleg kifejezni feltoluló érzéseket, látomásai egymásra torlódnak akárcsak az expresszionista költeményekben. Általában elmondható, hogy a modernség képviselői azért méltányolták az avantgárdnak tekinthető poétika gyakorlat bizonyos elemeit, mint amilyen a költői én személytelenné tétele, feloldása, vagy a szavak jelentésének felszabadítása, s a képtörések egyidejű megjelenítése, mivel ezekkel a megoldásokkal maguk is kísérleteztek.

Félreértés ne essék: távolról sem kívánom a modern korszakalakzata alá rendelni az avantgárdot. Azt sem állítom, az egykorú konzervatív ideológia kritika nyomdokaiba lépve, hogy a modernség, s az avantgárd felforgató művészi törekvése egy töről fakad.¹² Annyit azonban megkockáztatnék, hogy nem volt idegen Babitstól és Kosztolányitól sem az a gondolat, hogy bizonyos poétikai jellegzetességek alapján a hazai avantgárd és a modern irodalom nem válik el élesen egymástól. Ez fejeződik ki Babits – korábban említett – irodalomtörténeti értékelésében: úgy vélte, a Nyugat már véghezvitte nagy műgonddal azt, amire kezdetlegesen vállalkozik A Tett.

Babits nagy hangsúlyt helyezett a nyelv és az emlékezet kölcsönhatására. A kezdetektől fogva szinte folyamatosan jelen van a gondolkodásában, hogy a nyelv szükségképpen a hagyomány megszakított folytonosságának a záloga, működésének

¹¹ F. T. MARINETTI – B. CORRÀ – E. SETTIMELLI – A. GINNA – G. BALLA – R. CHITI, *La cinematografia futurista* [1916. szeptember 11.] = F. T. MARINETTI, *Teoria e invenzione futurista*, szerk. Luciano DE MARIA, Mondadori, Milano, 1983, 141. Lásd DÁVID Kinga, *A futurizmus esztétikája*, Helikon 2010/3., 353.

¹² SZALAY László, *Kassák Lajos: Eposz Wagner maszkjában*, Magyar Kultúra 1915, I., 378.

lényegétől egyaránt elválaszthatatlan mind a változás, mind a megőrzés.¹³ Babits ezt az összefüggést a befogadás, a hatás felől is megerősítve látja: „Művészetben aligha nélkülözhetők a hagyományok, hiszen a művészet lényege maga hagyományoszerű momentumokon alapul. A művészet bizonyos értelemben kifejezés, és olyan módon hat, mint ahogy a nyelv. A nyelv pedig régi konvenciók, azaz öröklött hagyománykincs segítségével érheti csak el célját. A művészet hatása, mint a nyelv, asszociációkon sarkal, s az asszociáció már mindig ősi, hagyományoszerű beidegzettségeket feltételez.”¹⁴ Hagomány és emlékezet kölcsönhatása határozza meg a művészi hatást, a befogadó érzékelését, s a szöveg megértését. Az új mű emlékezetben tárolt képzetekhez kapcsolódva fejti ki hatását, ezért minden újítás viszonylagos: „Az, hogy az irodalmat egészében, lényegileg meg lehessen újítani: mindig a kevésbé tájékozott fiatalság illúziója volt. Az irodalomtörténeti műveltségű olvasó könnyen megtalálja a fonalat, mely a mi ifjaink forradalmár költészetét a százados irodalmi múlttal, lassú, észrevétlen fejlődési fokozatokon keresztül összeköti.”¹⁵ Babits ugyanakkor az újítás, eredetiség kérdésében a későbbiekben alapvetően az egyéniséget kitüntető modern személyiség-felfogást képviseli. A művészetben bekövetkező változások okai eszerint nem a viszonyokban, hanem az egyéniségben gyökereznek: „minden nagy költő) egy egész külön világ, s külön egy egész világ: egymással gazdagodva, de voltaképp nem folytatva egymást. Folytatni csak azt lehet, ami nem kész és teljes.”¹⁶ A kiemelkedő alkotó egyéniségek életműve a hegyvonulatok csúcsaira emlékeztet, nincs köztük közvetlen kapcsolat, a mélyebben fekvő rétegek viszont érintkeznek egymással, az alapok pedig közösek. Babits szerint nem a szellemi környezet, nem a csoporttudat, nem a művészeti irányzat közössége indítja el a változást az irodalomban, hanem az alkotó egyéniség. Kassák ezzel szemben „kollektív individuumból” beszél, mozgalomban gondolkodik, s a művészetet közösségi tettnek tekinti. Babits szerint az képes a szabályok áthágására, aki alaposan ismeri a korlátozó erejű hagyományokat. A hagyomány eleven emlékezte jelent valódi kihívást a lázadó művész számára, s nem a teljes kötetlenség. A lázadás a művészetben csakis tudatos lehet. Kassákkal folytatott vitájának az egyik lényeges eleme érthetőbbé válik ebből a nézőpontból. A kialakult művészi gyakorlatok elsajátítása a tudatos lázadás előfeltétele. Babits legfőbb kifogása A Tett stílusával szemben, hogy mesterkélten torz. A szabályokat önkényesen felforgató nyelvhasználat élesen elválk a megszokottól, s elszakítja a köteléket, amely az emlékezethez kapcsolja. Babits végső értékelésében ezért kap olyan nagy nyomatókat: „a bizarrságban nyilvánvaló ízléshiány, és a képek túlzott komplikáltsága, amely néha készkart érthetlenségig emelkedik.”¹⁷ Úgy látszik, az értelem összezavarása valóban tudatos törekvés volt A Tett költőinél. A 8. szám helyreigazítást közöl: „György Máttyás ...

¹³ Babits irodalomelmélete a nyelvet a nemzeti szempont részeként veszi figyelembe, de nem tulajdonít neki elsődleges szerepet a művek osztályozásában. A nemzeti és nyelvi különállás jelentőségének a méréséklésében a nagy háború hatása is kifejezésre jut: a hadban álló felek közös európai kultúrája ugyanis olyan összekötő kapcsot képez, amely talán segíthet felülemelkedni a politikai ellentéteken.

¹⁴ BABITS Mihály, *Ma, holnap és irodalom* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, I., 440.

¹⁵ Uo.

¹⁶ BABITS Mihály, *Bergson vallása* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 393.

¹⁷ BABITS, *Ma, holnap és irodalom*, 446.

Találka” című versében az utolsó szakasz harmadik sora így olvasandó: „a nyirokkal teletűzdelt lég-hasábra.” A sajtóhibát visszakeresve a kérdés nem jut nyugvóponttra: vajon a rontott alaknál miért megfelelőbb a javított változat szóválasztása?

Tél, a kuvasz, az éjbe vonyit;
s mintegy bevetitve
a nyirokkal teletűzdelt lég – hasába,
egy gigászi tülevelü kinyit

A mai olvasó óvatos sejtése szerint A Tett izgalmas kezdeményezései között valóban akadnak nehezen értelmezhető megoldások. Nád Miksa *Rokkant katonák kórusa* című poémája így kezdődik: „Áldott a fül, mely virrasztva silbakol hörgő mellkasunkon.” Vélhetően A Tett mértékadó írásait nem György Mátyás olyan groteszk játékaik képviselik, mint a Bartók Bélának ajánlott *Legény gajdol*: „Miért peckeskedik az én hetykességem? Majoranna nénő.”, vagy Rozványi Vilmos *Csóktrambulín rétora* című expresszionista fohásza: „Istenidézést a bús imakezdezésben / Így mondok én: Óh Élet Szive, Ember!” Méltányosabb Kassák olyan merész látomásait idézni, mint a 14. számban olvasható *Himnusz* nyitó képe: „Baglyas faszüzek kontyán állong a sárga toronyóra: dél van” Vagy az ennél is emlékezetesebb *Örömhöz* című vers indítását: „Rest árnyéka bennem Jézus ájuló testének: ó Szomorúság.”

Nincs jelen az avantgárd-vita értékeléseiben kellő nyomatékkal az a kétségtelen tény, hogy Kassák versei 1914-től a Nyugatban is megjelennek, és – a Babitscsal vívott pengeváltását követő közel kétéves szünet után – az új irodalom vezéralakja szinte folyamatosan közöl írásokat a folyóiratban. Tudnivaló, hogy Osvát igen erős elvárásainak Kassák – s ezzel nem volt egyedül – igyekezett megfelelni, de ez messze nem jelentette önállóságának a feladását. Az utóbbi vád könnyen elhárítható olyan öntörvényű, megvesztegethetetlen alkotó egyéniség esetében, mint Kassák. Nyilván nem függetleníthette magát teljes mértékben a befogadó közegtől, s ez a körülmény ad magyarázatot arra, hogy a Nyugatban olvasható Kassák-versek kifejezőmódja szorosabban kapcsolódik a szimbolista hagyományhoz, mint a futurizmushoz: „itt süket szurokban ül a novemberi csönd / s a komor arcú ég ezüst esőostorral / ébresztgeti a holtakat”; „a levegő tikkadt, fekete szalagokkal fullaszt, / az utakat elkeverte a vér és sehol, sehol / egy kékvilágú csillag.”¹⁸ Kassák 1914–1915 című verse sok korábbi szimbolista szövegre emlékezik.¹⁹ A futurizmus ellenben feledésre fogná a nyelvet a szabad szavak használatával. Babits azt vallja, hogy „Feledkező ugrádozással éppúgy nem lehet eljutni az újhoz, mint ahogy az emlékezés nélküli anyag élete, éppen mert minden pillanatban voltaképp újra kezdődik, örökös ismétlődés marad. S az élet fokát – az irodalmi élet fokát is – mérni lehetne az emlékezés mértékével.”²⁰ Babits szövegeit bibliai mintázatok szövik át. A nyelv emlékezete korlátot állít a jelrendszer önkényes felforgatása elé. Babits szerint a futurizmus nálunk nem számít modern

¹⁸ KASSÁK Lajos, *Marsisten nyája*, Nyugat 1914/20.

¹⁹ KASSÁK Lajos, 1914–1915, Nyugat 1915/1.

²⁰ BABITS Mihály, *Az irodalom karácsonya* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, I., 339.

törekvésnek. A magyar irodalom ugyanis már túljutott az értelmetlen versnyelvi kísérletezés korszakán. Sejthető, hogy ez utóbbin Ady szimbolizmusát érti, ugyanis a futurizmus hazai híveit az Új versek költőjének epigonjai között vélelmezi: „Nálunk már csak harmadrangú Adyutánzó ragaszkodik okvetlen az értelmetlenséghez s vidéki írók akarnak mindenáron perverzek lenni mint a gimnazista ha tiltott gyümölcsről álmodik.”²¹

Babits a hagyomány mélyebben fekvő rétegeire emlékeztetve némi gyanakvással fogadta a kortárs művészetben mindazt, ami újnak hirdette magát. A futurizmusról szóló első, 1910-ben közzétett írásában a Poesia görcsös újat akarásával szembeállítja a Nyugat gyakorlatát, amelyben a költői hagyomány folytonossága mutatkozik meg: „a költészet akkor modern, ha költészet, és nem akkor költészet, ha modern.”²² Babits talányos formulája azt hivatott kifejezni, hogy a korszerűség viszonylagos érték. A nagy költő korokon átívelő hatást fejt ki, s ennek köszönhetően műve egyidejű a mindenkori jelennel: „Az olasz Arany János még ma is a legmodernebb olasz költő, mint ahogy nálunk is még kevéssel ezelőtt Arany János volt a legmodernebb magyar költő.”²³ Babits nem árulja el, hogy ki lépett a magyar Carducci örökébe.

Kassákkal szemben Babits nem tételezett szoros összefüggést a társadalmi haladás és a művészet megújítása között. A Tett alkotói hittek a történelmi fejlődésben. Nietzsche elgondolását, amely szerint a lét a *werden* értelmében vett szüntelen létrejövés, változás, gyors egyeztetéssel a társadalomra vonatkoztatták: „A tett kilép a szabad mozgás atmoszférájából, mert irányt ad a társadalmi haladásnak.” (Vajda Imre, *Világnezet*, A Tett 1916/5.) Az emberi akarat – ezek szerint – képes úrrá lenni a phüszisz vak erőin. Babits az utóbbiban erősen kételkedett, de hitt a modern művészet folyamatos megújításának a lehetőségében.

Babits az ókori fáklaverseny példázatába rejtve azt a kívánságot fogalmazta meg, hogy a fiatalok lépjenek az előttük járók nyomdokaiba. A Babits által jóakarattal felkínált szerep azonban nem Kassákra volt szabva. Ekkor A Tett már túl volt az első tizenhat lapszám megjelentetésén, s teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a harcra mindig kész csapat célja nem az idősebbek „tradíciójának” a megújítása. Túlságosan leegyszerűsítő az a magyarázat, mely szerint Kassák támadást intézett a művészet létesítményei ellen, s végső soron a megszüntetésükre tört. Magam úgy látom, hogy A Tett alapítója nem az irodalom szervezeti formáinak a létjogosultságát tagadta. A Tett folyóiratként, előfizetőket gyűjtve, kihívó határozottsággal lépett színre, s helyet követelt magának az élő irodalom vállalkozásainak rendszerében. A nyilvánosság szerkezetében a fennálló egyensúly megbomlása jelentett valódi kihívást, s nem az intézménynélküliség ábrándja. A Nyugat főmunkatársa szerint saját lapja a folytonosságot képviseli, A Tett a hagyománytagadást. Babits lényegében a politikai anarchiával azonosítja A Tett művészi forradalmának kísérletét 1917-ben. A hagyomány a modern korban valamiféle vágyakozást is kifejezhet az ismerős, szilárd alapokra épült, rendezett világ iránt. Babits szerint a hagyománynélküliség értelmezhetetlen fogalom. Folytathat-

²¹ BABITS Mihály, *Futurizmus* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, I., 113.

²² Uo.

²³ Uo.

tatlan művészi örökség viszont létezik, amelynek a jelenléte egyenesen zavaró a kortárs művészetben, ha képes még hatást kifejteni. Babits a semmiből teremtés hiedelmét kárhoztatja, melyről tudható, hogy a romantikában gyökerezik.

Babits nem vitatja el A Tett munkatársaitól a szellemi rokonság felkutatására irányuló törekvést. Enyhe nehezteléssel említi a nemzeti irodalom iránti érdeklődés hiányát, de azonmód mentséget is talál az új nemzedék közömbösségére. A hazafias kritika egyoldalúsága és vidékies bezárkózása okolható a fiatalok hasonlóan egyoldalú, külföldi tájékozódásáért. Babits mértéktartóan ítél. Világosan elhatárolja a mellőzhető nemzeti irodalom klasszikus örökségét a „ferde preceptorbölcesség”-től, vagyis a leegyszerűsítő, s félrevezető segédtanítói okoskodástól: „mert a hazafias és nemzeti »kritika«, hosszú és makacs harcaival, elérte legalább azt a végtelenül gyászos eredményt, hogy elvette kedvüket a magyar ifjaknak a nemzeti irodalomtól, minden magyarságot lelkükben a korlátolt maradisággal asszociálván”²⁴ Babits több szempontból mérlegeli A Tett nemzetközi számának a szerkesztői elgondolását. A sommás következtetéseket általában nagy körültekintéssel igyekeznek elkerülni, az ítélkezéstől pedig aggályosan tartózkodik. Egyfelől határozottan leszögezi, hogy a fiatalok tájékozódása szűk körű, s nem elég alapos, ugyanakkor a háborút ismételt mentségül szolgáló körülményként említi. Nem sikkad el a figyelme a fölött, hogy a tanulás, az ismeretszerzés feltételei 1914 után gyökeresen megváltoztak, alapvetően beszűkültek, s korlátozottá váltak: „Óhajják ezzel egyszersmind demonstrálni érzéseiknek és akarataiknak az egész emberiséget átható kozmikus szélességét, óhajtanak tüntetni, nemes tüntetéssel, a háború ellen is, internacionális számot adva folyóiratukból a világháború közepén, ahol német, angol, francia, olasz, orosz művészet együtt hallatja rokonhangjait, sőt a néger. A kultúr testvériség e demonstrálása sohasem lehetett rokonszenvesebb mint éppen ma, de ifjaink valóban nem igen tudják rokonaikat sem kiválasztani, sem megérteni. Hogy is lenne idejük s tanulmányuk, áttekintésre, mely az irányok és jelszavak útvesztőiben eligazodni tudjon?”²⁵ Szókimondóan kemény megfogalmazásaival Babits nem akarja lezárni az éppen kezdeményezett beszélgetést: „ifjaink valóban nem igen tudják rokonaikat sem kiválasztani, sem megérteni.”²⁶ A bíráló szinte valamennyi megállapítását kiteszi a cáfolhatóság próbájának. Az együttgondolkodás jegyében kiegészítő megjegyzéseket, megszorításokat helyez el tételmondatainak a szövegkörnyezetében. Az ízlés hiányának vitatható fogalmát használva emlékeztet arra, mennyi kiemelkedő alkotót vádoltak ennek nevében, holott új területeket szabadítottak fel a költészet számára. A kritika akkor jogosult, ha az ízléstelenség akaratlan. Kassák válasza köszönettel, sőt Babits köszöntésével indul, de kétértelmű, állításba foglalt függő kérdéssel folytatódik, s így a méltított érdemei azonmód veszítenek súlyukból: „elsőnek vetette ránk komolyan a szemét – vagy elsőnek merte bevallani, hogy ránk vetett szemével komolyan mérlegelni kényszerült bennünket.”²⁷ A harmincéves Kassák tisztelettel szólítja meg az idősebb pá-

²⁴ BABITS, *Ma, holnap és irodalom*, 441.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ KASSÁK Lajos, *A „rettenetes nagy hamu” alól Babits Mihályhoz*, Nyugat 1916/18.; KASSÁK Lajos, *Az új irodalom*, A Tett 1916/17.

lyatársat. Babits ekkor mindössze harmincöt éves, de életkorához képest nagy tekin-
télynek örvend az irodalmi életben: a Nyugat főmunkatársa, 1917 decemberétől pedig a folyóirat szerkesztője lesz. Nem teljesen alaptalan tehát azt feltételezni, hogy Babits helyzeténél fogva kénytelen számot vetni az új irodalommal. Kassák ezt a beállítást erősíti, s azzal is hangsúlyozni kívánja saját lapjának a kezdeményező szerepét, hogy Babitsnak adott válaszát nemes egyszerűséggel *Új irodalom* címmel közli újra A Tett 17. számában, holott az írás *A „rettenetes nagy hamu” alól Babits Mihályhoz* címmel jelent meg a Nyugat 1916/18. számában. Kassák az újítás kiemelésével azt sugalmazza, hogy a mozgalom jelentősége a Nyugat indulásához, vagy az *Új versek* megjelenéséhez mérhető, s ennek megfelelően a vita nem személyek, hanem versengő irányzatok között zajlik.

Babits fenntartás nélkül elfogadja, sőt táplálja a fiatalok olthatatlan szabadságvágyát, amelyet „a hamu alatt izzó parázs” ismert jelképének az átírásával fejez ki, rájátszva A Tett szabályokat felforgató stílusára: a „makacsul bizsergő parázs a rettenetes nagy hamu alatt”.²⁸ Kassák túlmegy ezen a formabontó megoldáson: a látvány hasonlósága alapján Babits írásának két távoli szöveghelyét összekapcsolja, s egy mondatként idézi: „»Bekormozott arccal, rettentő nagy hamu alatt« látott meg bennünket és sok fölösleges dekoráció kedvteleníti tőlünk – megpróbáljuk kissé tisztábbra egyszerűsíteni magunkat elé.”²⁹ Kassák eljárása kétségtelenül kihívó, ugyanis azt a látszatot kelti, mintha az egymástól független tagmondatok összetartoznának Babits szövegében. A „bekormozott arc” ott így fordul elő: „Naiv gyermekarcukat felismerhetlenné kormozzák, mint a gyermekek, hogy a koromréteg alatt felnőtteknek képzelhessék őket.”³⁰ Kassák játékos önkénye nem az összeütközés elhárítását szolgálja, szemben Babits megengedő gesztusával, amellyel próbára teszi saját nézeteit, s rendre azt latolgatja, mi szól ellenük. Legjobb példája ennek, ahogy az ízlés mi-
benlétét mérlegeli. Mintha nyugtalanítaná, hogy szokványos, személytelen érvekkel tanácsolják el a Nyugatot felkereső, kiforratlan fiatalokat:

Néha eljöttek hozzánk, olykor mint ifjúsági egyletek, mint próbálkozó ifjú lapok küldötte, olykor hoztak egy-egy verset is, novellát.

– Tehetséges íróra vall – mondtuk mi ilyenkor – de még nem elég fejlett... az ízlése... a technikája... titánkodó és naiv, az életet nem ismerheti még, minden során kirí a fiatalság... érne, ülepedni kell...³¹

Kassák ellenben élesen fogalmaz, a visszaautasítást tévedésnek minősíti, a nézetkülönbségekre helyezi a hangsúlyt, mindarra, ami a vitafeleket elválasztja egymástól. A büszke öntudat azt a hitet táplálhatja, hogy egyenrangú felek mérköznek egymással. Babits későbbi megítélése szerint avantgárd-értelmezésében nem jelenségről, hanem elvről van szó, melyet egyértelmű hangsúlyváltással az irodalmi anarchia eszméjével

²⁸ BABITS, *Ma, holnap és irodalom*, 437.

²⁹ KASSÁK, *Az új irodalom*.

³⁰ BABITS, *Ma, holnap és irodalom*, 448.

³¹ Uo., 434.

azonosít. Ez az 1916-ban lezajlott vitában képviselt megengedő, értelmezési lehetőségeket szabadon tartó érveléséhez képest eléggé egyértelmű besorolás. Babits újraközli vitaindító esszéjét az 1917-ben megjelent *Irodalmi problémák* című kötetében, és fontos megjegyzést fűz hozzá, amelyből két dolog világosan látszik: először, Babits korábbi megszorításait mellőzve a Tett kísérletét egyszerűen éretlen jelenségnek minősíti, másodsor, Kassák mozgalmát a futurizmushoz sorolja. Kassák mindvégig azt hangsúlyozza, hogy az általuk képviselt irány új irodalom, s éppen ezt vitatja el Babits utólagos értékelése: a kiforratlansághoz az eredetiség hiányát társítja.³² Kelevéz Ágnesnek köszönhetően olvasható nyomtatásban Babits kéziratos tanulmánytörredékei között a Kassák-vitához kapcsolódó gondolatmenet, amely időszerűségének elvesztése miatt szakadt félbe.³³ Alig telik el ugyanis egy év, s Kassák számba veszi a hazai avantgárd előzményeit: az új irodalom előhírnökének Ady Endrét és Révész Bélát tekinti, de méltatva tesz említést a Nyugatról is. *Szintetikus irodalomnak* hívja saját iskoláját, s az elnevezésben az a felismerés is kifejezésre jut, hogy az új érzékeléséhez meg kell érinteni valami régit is az emlékezetben.

Megjegyzések Babits hagyományértelmezéséhez

A felvilágosodás örökségéhez kapcsolódó gondolkodásmódok látóhatárán a hagyomány fogalma élesen elválik annak történettudományi megközelítésétől. A modern bölcsélet a hagyományt elsősorban a szóbeliséghez kapcsolja, egyfajta hiedelemvilágot értve rajta. A modern minden tekintetben az írásbeliség kora, melyben a szóbeli hagyomány másodlagos. Hagyomány és modern szoros kapcsolatának a tételezése a 20. században tehát korántsem feszültségtől mentes értelmezői művelet. Az irodalmi kultúra összefüggésrendszerében átörökített tradíció a használatban nyeri el jelentését. Elvileg nem kizárt a kognitív folytonosság emlékezet és modern tudomány között, de a hagyomány jelentőségét nem ez biztosítja, hanem a szüntelenül képződés folyamata, mely eseményszerű mozzanatokkal telített. Nyilvánvaló, hogy az irodalmi tradíció részben teremtett a mindenkori visszatekintés távlatából, ezért aligha feleltethető meg tisztán ismeretkritikai feltételeknek. Az „eleven” hagyomány emlékezet és képzelet kölcsönhatásának köszönheti performatív erejét. Babits gondolkodói magatartása *modern* volt a saját korához való újfajta, értékelő viszony értelmében. A modern gondolkodó önmagát mint a jelenhez tartozót érti meg.³⁴ Babits Bergson-tól elsajátított időszemléletében a továbbélő múlt egyidejű a mindenkori jelennel, ezért a hagyomány nem állhat teljesen és elvileg szemben a saját történeti kor tapasztalatával, sőt annak mintegy az elválaszthatatlan alkotóeleme.

Babits rendkívül szigorúan bírál bizonyos hagyományokat. Kritikai reflexiójának az ereje ezekben az esetekben kérdéssé teszi a *hagyomány igényét*. Ezzel szemben

³² Lásd BABITS, *Esszék, tanulmányok*, I., 821.

³³ KELEVÉZ Ágnes, *Babits Mihály abbahagyott tanulmányai*, Holmi 1990/3., 299–310.

³⁴ Foucault ezt a modern attitűdöt emeli ki Kant Felvilágosodás-tanulmányából. Michael FOUCAULT, *Mi a Felvilágosodás? = Uő., A modernség politikai-filozófiai dilemmái*, szerk., bev., ford. SZAKOLCZAI Árpád, MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1991, 87–114.

a pusztá *megőrzés* a hagyomány változatlanak tekintett lényegét adná tovább. Babits szerint nem elég valamely gazdag hazai örökség birtokosának lenni, az erős egyéniség saját látásmódjával szellemi értelemben valamit hozzá is ad a régi formához. Másfelől az idegen hatás akkor nem marad pusztá visszhang, ha találkozik rokon irányú saját hagyománnyal, amely magához hasonítja. Babits a *hagyománykeresés* szükségét közvetlenül az ifjú Vörösmarty nemzedéktársaira vonatkoztatva fogalmazza meg, de érvényességét időben kiterjeszti egészen Ady koráig. Összefoglaló érvénnyel megfogalmazható, hogy *Babits felfogásában a hangsúly nem a megőrzésre esik, hanem a hagyomány „eleven”, élő jelenlétére*. Megőrzés értékek megújítása által lehetséges a művészetben – ez a felfogás áll összhangban a kísérletező Babits költői gyakorlatával. Műformák, beszédmódok, ritmusváltozatok tarka gazdagsága határozza meg korai költészetét, amelynek a „történeti avantgárral” érintkező poétikai vonásai is léteznek.

Babits hagyományértelmezésében alapvetően *folytonosság* mutatható ki, jóllehet idővel ennek az összetett jelenségnek különböző aspektusai kerülnek előtérbe. A hagyomány jelentősége elsősorban a művészi forma megújításának távlatából mutatkozik meg *Irodalmi problémák* címmel 1917-ben megjelent esszégyűjteményében. Babits alaptétele szerint a kifejezés megújítása az ismeretlen előzmények feltárásával együtt lehet sikeres. A húszas években a hagyomány *közvetítésére* esik a hangsúly Babits értekező műveiben. Az alkotó hivatásának része a klasszikus szövegekben testet öltött hagyomány továbbadása, a múlt értékeinek hozzáférhetővé tétele. Babits a kritika és az értekező próza hivatásának tekinti az egységes irodalmi folyamat megteremtését, amely történeti korokon át vezet, s egymáshoz kapcsolja a műveket: „Hiányzik az irodalom az irodalomról, mely hagyományt és egységet teremt, az összekötő lélek; s a magyar irodalom a megszakadozott öntudatokhoz hasonlít, amelyeket Janet tanulmányozott. Ma is, ugyebár, nem idézzük egymást, és kritikánk lényegesen szubjektív, és kérdés, hogy olvassuk-e egymást?”³⁵ Babits használja az *örökölt „konvenció”* értelmében is a hagyomány fogalmát ebben az időszakban. A regény egyezményes műfaji szabályai korlátozzák az írókat. Különösen a regény „valóságkonvenciója” jelent akadályt a kísérletező szerző számára. „Ezért törik át a mai regényírásnak éppen legjelentősebb művelői a műfaj korlátait: Proust az esszé, Virginia Woolf a líra irányában.”³⁶ A kötelező megoldások hátráltatják a kifejezésmód gazdagítását a modern regény műfajában. Babits azért bírálja a hazai naturalizmus némely művelőit, mert kényelemből nem is akarnak szabadulni az „életszagú” regény beidegződésétől: „Ha giccsnek azt nevezzük, ami könnyen előállítható, s olcsó sikert ígér, akkor ma nincs a naturalista regénynél biztosabb giccs az irodalomban.”³⁷ A naturalizmus mechanikus, egyoldalú látásmódjával szemben az „új klasszicizmus” eszménye egyfajta teljesség, a lélek újrafelfedezése, amelyet a szellem szabadságát képviselő *modern* irodalom valósít meg. Az új klasszicizmus valójában „klasszicizált modern” a regény távlatából is.

Az *Új klasszicizmus felé* ironikus alcíme – *Mai író töprengése valami oltárnál* – arra utal, hogy a templom áldozati építménye itt tetszőlegesen behelyettesíthető hely, ahol

³⁵ BABITS Mihály, *Az ifjú Vörösmarty = Uő., Esszék, tanulmányok*, I., 208.

³⁶ BABITS Mihály, *Naturalizmus és giccs = Uő., Esszék, tanulmányok*, II., 28.

³⁷ Uő., 29.

imádság helyett elmélkedés zajlik. Az igehirdető szerepének felvétele az író részéről tehát ironikus távolságtartással történik. Az új és a mai szavak hasonló jelentése összekapcsolódik, az így keltett várakozásnak azonban nem a klasszicizmus, sokkal inkább a modern társítása felelne meg. Hogyan kapcsolható szoros gondolati egységbe két egymásnak ellentmondó fogalom, az új és a klasszicizmus? Babits címadása a fogalomértelmezés első műveletének tekinthető. „Az írónak választania kell idő és örök-kévalóság, korszerű mondanivalók és örök emberi közt: a kompromisszum mindinkább lehetetlen.”³⁸ Babits beszéd és alkotás feszültségében ragadja meg a választás lehetetlenségét: „az irodalom, mely formájában egyúttal beszéd is; nemcsak alkot, hanem mond is valamit; s mint minden beszédnek, kérdések és válaszok közé kell iktatódnia.”³⁹ Az irodalom mint beszéd a kor változó igazságait fejezi ki, míg az irodalom mint alkotás a szellemi kultúra örök értékeit: „Miuután fölfedeztük a világ sötétebb oldalát: most újra fölfedezni hozzá az egész világot, s maga teljességében, elhanyagolt lelkiségével s már-már elfeledett fényességeivel együtt: mi más ez, mint út az új klasszicizmus felé?”⁴⁰ Babits megnevezi az új klasszicizmus előtti, s azzal ellentétes irodalmi irányzatot: a naturalizmust. Babits kételemű fogalmi rendszerezése szerint a naturalizmus egyoldalú látásmód. Ezzel szemben az „új klasszicizmus” eszménye a teljesség. A lélektani regény az „új klasszicizmus” megjelenési formája: „Ha igaz, hogy a modern mondanivalónak a Kor világnézetéből kell fakadni: bizonyára semmi sem fakad inkább abból, mint a lelkiség mai fölfedezése. A naturalizmus a mechanikus világnézet irodalma volt [...]. A naturalisták fiziológiai regénye után a lelki regény foglalja el a tért.”⁴¹ Babits a magas irodalmat tekinti mérvadónak, s ennek a kincses tárnak a műfajait is rangsorolja: a vers, az esszé és végül az igényesebb regény foglal itt helyet.

A klasszicizmus szó értékek megerősítésére enged következtetni. Az új, a modern irodalom szellemi értékeinek a maradandóságára. A modernség szellemében teremtett kultúra felbontása és lerombolása valóságos lehetőségként merül fel Babits képzeletében, ezért tesz kísérletet a modernség klasszicizálására. A címmel ellentétben – *A Nyugat új korszaka elé* – nincs szó Babits esszéjében új korszak nyitányáról a folyóirat életében. Babits megközelítésében az idő „dialektikája” fejeződik ki a Nyugat közel három évtizedes történetében. Az „élő folytonosság” vára a Nyugat. Attól élő, hogy képes folyamatosan megújulni: „A Nyugat mindig meg tudott fiatalodni, anélkül hogy ehhez előbb (mint ama bizonyos főnixnek) el kellett volna égetnie önmagát.”⁴²

Az első világháború Babits bölcseléhez fűződő viszonyában jelent korszakhatárt. Eltávolodik a filozófiától, pontosabban feladja ifjúkori ábrándját: „a háború évei óta egyetlen filozófiai mű sem került többé könyvtáramba.”⁴³ Válságot érzékel a szellem birodalmában, de az irodalom szabadságának minden korlátozása ellen felemeli a szavát. Az irodalmat a szellem válságos helyzete nem érinti – Babits szerint. A *Mit*

³⁸ BABITS Mihály, *Új klasszicizmus felé. Mai író töprengése valami oltárnál* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 137.8

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo., 138.

⁴¹ Uo., 139.

⁴² BABITS Mihály, *A Nyugat új korszaka elé* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 453.

⁴³ BABITS Mihály, *Az én könyvtáram* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 159.

tegyen az író a háborúval szemben? *A Nyugat ankétja* című esszéjében Babits számon kérő hangsúly nélkül állapítja meg, hogy az irodalom nem ad hírt valódi súlyának megfelelően az európai kultúrát fenyegető válságról. Mintha az irodalom kiemelkedne a szellemi világból, az értekező ezért megengedő vele szemben. Az irodalom roppant távol helyezkedik el a mindenkori ideológiáktól, az időszerű politikai törekvésektől, s az anyagi szükségszerűségeknek alávetett életvilágtól. Babits húszas években írt esszéiben erőteljesen jelen van a Magyarországot ért történelmi veszteség tudata. A magyar irodalomról francia közönség számára készített tanulmányában Vörösmarty tragikus nemzeti sorsérzését véli időszerűnek. Babits két szélsőséges irodalom felfogástól határolódik el élesen: az egyik a korszerűség nemzetfölötti eszményét, a másik a társadalmi elkötelezettség kizárólagosságát hirdetve korlátozná az irodalom szabadságát.

Egyik visszatérő gondolata szerint a helyben keletkezett kitüntetés a kívülről érkező hatásokkal szemben szellemi beszűkülést eredményez a kultúrában: „Nem akarunk provinciális magyar irodalmat. Az európai irodalom egy, és egynek kell lennie. Ezért iparkodunk olvasóinkat tájékoztatni a nyugati literatúrák főbb eseményeiről és áramlatairól. Nem annyira könyveket fogunk ismertetni, mint inkább azokat a témákat, jelszavakat és irodalmi vitákat, melyek a külföld folyóirataiban hónapról hónapra fölmerülnek, s melyek az irodalmi élet eleven folyamának hullámai.”⁴⁴

A *nemzedéki kérdés vitájában* hasonló bírálatban részesíti Halász Gábort, mint egykor Kassákot az eredetiség, s a teljes önállóság balhiedelméért: a fiatalabb esszé-író sajátjának hitt gondolatai valójában Babits hatásáról tanúskodnak: „Igaz-e, hogy ennek a nemzedéknek irodalmi dogmái olyan teljesen függetlenek az enyéimtől? Csakugyan »másoktól« kapták ők a tanításokat, s gondolataimból rájuk »semmi sem következik«? Írásaikból ennek éppen az ellenkezője tűnik ki. Ha Halász Gábor cikkét olvasom, ebben éppúgy, mint régebbi dolgozataiban, minduntalan fölismerem a saját gondolataimnak visszhangját vagy továbbfejlődését: még ahol a cikk éle ellenem fordul is.”⁴⁵ Babits fenntartotta magának a jogot, hogy az utána jövő nemzedékek iránymutató elődjének tekintse magát. Babits korlátozottan véli a második nemzedék cselekvési esélyeit az irodalmi újítás terén. Korszakalkotó művek születése nem várható tőlük, hiszen az elődök örökségét nem haladták meg: „az ő érvényesülésüknek semmi sem állt az útjában. Mi nem gáncoltuk el őket hivatalos nagyképpel és zárt pozíciókban, mint minket az előttünk voltak. Sőt magunk segítettük őket a legjobban. Mi adtunk helyet nekik az irodalomban, s mindig szeretettel támogattuk előrejutásukat.”⁴⁶ Babits körülírja azt a jelenséget, amit később Harold Bloom „hatástól való szorongásnak” (*anxiety of influence*) nevez: „Ez az elszánt és minduntalan megismételt nyilvános tagadás alig származhatik egyébből, mint a tartozásnak túlságosan is erős érzéséből. Ez a folytonos lázadás az eltitkolhatatlan függőség rossz lelkiismeretét árulja el.” „Valami irodalmi Oidipusz-komplexum ez; avval a különbséggel, hogy az apagyilkosság itt nem lelkifurdalás, hanem feladat.”⁴⁷ Jóllehet Babits nem használja magát a kifeje-

⁴⁴ BABITS, *A Nyugat új korszaka elé*, 454.

⁴⁵ Uo., 471.

⁴⁶ Uo., 473.

⁴⁷ Uo., 472.

zést, „hagyományörzőnek” Halász Gábor nemzedékét tekinti: „Szellemük adottságai az újítás helyett a tanulásra, az örökség fölhasználására, az elért eredmények szambavételére utalják őket az irodalomban is. Kedves műfajuk, mint mondtam, az esszé, s forradalmi világnézetű költőik is hagyományos formákban térnek vissza.”⁴⁸ Tanulmányos, Babits milyen nagy nyomatékkal hangsúlyozza Kosztolányi hagyományhoz fűződő viszonyának a különbségét, amikor kettejük írói alkatát összehasonlítja. Célkitűzésük közös volt: a magyar irodalom megújítása, „felgazdagítása”, a hozzá vezető utak megválasztásában azonban különböztek. Babits úgy látja, hogy míg maga inkább lázadozott az öröklött szokások ellen, Kosztolányi hagyománykövető volt: „ő szilárd talajt talált a hagyományban; éspedig nemcsak az irodalmi, hanem az életbeli hagyományban is. Hamar kiábrándult a divatos, modern jelszavakból, s valósággal fölháborodott egy alkalommal, mikor Arany János nyelvét »dekadensnek« mertem nevezni.”⁴⁹ Babits nem tagadja meg a modernség szellemét 1940-ben sem: „A minap egy könyv akadt kezembe, egy angol könyv, címe: A kilencvenes évek. A kilencvenes évek az én serdülőkorom évei. Ami csillag akkor ragyogott az égen, annak a befolyása alatt lettem én, ami lettem.”⁵⁰ „A kor igazi műzsája a modernség volt.” „A modernségről mintha teljesen leszokott volna a világ; legalább ami a kultúrát illeti. Szellemünk nem szomjazza az újat; annyi újat zúdít ránk úgyis az élet! Szédítően változik minden körülöttünk. A cselekvés orgiái dúlnak. A modernség dzsinnje, mely fiatal korunkban, ahogy mondani szokták, a szellemi élet terén uralkodott, most a cselekvésben kezd tombolni.”⁵¹

Az irodalom elméletében Babits önálló kutatási területként tartja számon az irodalmi hagyományt, amelyen kifejezőeszközök és formák továbbélését érti. A világ-irodalom egyes nyelvei elkülönültek, a szelleme azonban egységes maradt a nemzeti szellem 19. századi ébredéséig. Ebből a hitből táplálkozik, hogy Babits a fordíthatóság kérdésében megengedőbb álláspontot képvisel Kosztolányinál: „A nyelv tehát megnehezítheti az idegen érzés közlését, de útját nem állhatja.”⁵² Babits 1919-es elméleti összefoglalásában az irodalmi rendszernek nincs egyetlen végleges, rögzített, eleme sem. Az irodalom valamennyi megkülönböztető tulajdonsága változékony. Babits az egyedi mű abszolút elsőbbségét hangsúlyozza, melynek egyik fő követelménye felépítésének zártsága. Babits a szerves forma eszményét vallja: „nem elég a szavakat egymás mellé rakni, de össze is kell kapcsolni, hogy a sok szó szerves egységet adjon.”⁵³ Klasszikus igény és modern szellemiség összekapcsolódása fejeződik ki a fenti kettősségben, mely elvi alapját képezi a „klasszicizált modern” irodalom eszméjének.

Jóllehet *Az európai irodalom története* nem említi T. S. Eliot nevét, felfedezhető hasonlóság az élő, tudatosan elsajátított, s megújított hagyomány Babits adta értelmezése és az amerikai születésű szerző *Hagyomány és egyéniség* című esszéjének némely

megállapítása között: „A hagyomány nem egyszerű átöröklés; ha a költő igényli, bizony kemény munkával kell magáévá tennie.”⁵⁴ „ha egy költőt dicsérünk, műveinek azon vonásait értékeljük, melyek legkevésbé hasonlítanak mások műveire. Abban az illúzióban élünk, hogy a műnek ezekben a vonásaiban vagy részleteiben találjuk meg az »egyéni«, a költő legsajátosabb lényegét [...] Viszont, ha egy költőhöz efféle előítéletek nélkül közeledünk, hamarosan rá fogunk jönni, hogy művének nem csupán legjobb, de legegységesebb részei éppen azok, melyek a régi költőknek, az ő őseinek hallhatatlan virágaival vérokonok.”⁵⁵

Európa egyre mélyülő politikai megosztottságával szemben a közös szellemi hagyományokban rejlő összetartó erőt hangsúlyozza Babits *Az európai irodalom története* 1934-ben megjelent első kötetében. A modern irodalom ismertetőjegye, hogy megkülönbözteti magát a közös áramlattól. Babits vállaltan „konzervatív” törekvése a modernség szellemében *széttartó irányok* mellett az *egység* felmutatása. 1934-ből visszatekintve Babits úgy látja, hogy a nagy háború, melynek lezárulása mintegy jelképesen Ady halálával esett egybe, bizonyos értelemben törést jelentett a modernség történetében. Aránytévésztés volna ugyanakkor Babits történeti helyzetelemzéséből azt a következtetést levonni, hogy a közös európai hagyomány *megőrzése* érdekében bármiféle megszorítással élt a modernség művészi gyakorlatával szemben, melyet maga is az *újítás* kötelességére alapozott. Babits művészetfelfogása idővel bizonyos tekintetben módosult, de modernségen mindvégig az alkotás feltétlen szabadságát, s a különbözőség jogát értette.

Az európai irodalom történetében többféle értelemben fordul elő a hagyomány fogalma, mely kétségtelenül Babits művészetszemléletének az egyik állandó eleme. A szó egyik használata szerint a *hagyomány nagyhatású, mintaadó szellemi irányzatot* jelent: „Pascal mesterségesen tette könnyűvé stílusát. Megszabadult a hosszú mondatoktól, a nehézkes cafrangoktól, a skolasztika minden hagyományától. Súlyos kérdésekről egyszerű és mindenki által érthető nyelven írt.”⁵⁶ Az európai kultúra kimagasló teljesítményei egy-egy alkotó személyéhez kötődő hagyományt teremtenek. Így beszélhetünk Shakespeare örökségéről. A hagyomány személytelen formája egy-egy műfajhoz, s szűkebb értelemben annak valamely korszakához kapcsolódik: „Shakespeare a XVIII. századvég észunt gyermeke számára a mély, »barbár« középkor elejtett és visszasóhajtott lírai hagyományának örököse és kiteljesítője.”⁵⁷ A *hagyományos* jelző *Az európai irodalom történetében* a széles körben elterjedt, régóta használatos, megszokottá vált művészi kifejezőmód megnevezésére szolgál. A hagyomány legátfogóbb értelemben a *szabály*, a *szokás* és a *tekintély* rokon értelmű kifejezéseivel körvonalazható, s voltaképpen bármilyen szellemi jelenségre vonatkozhat. Az angol romantikus költészet első hullámáról írja Babits: „A költők, bármily lázadók voltak is a poézis

⁴⁸ Uo., 474–475.

⁴⁹ BABITS Mihály, *Kosztolányi* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 518.

⁵⁰ BABITS Mihály, *Blondin vagy az öregedés* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 705.

⁵¹ Uo., 706.

⁵² Babits Mihály, *Az irodalom elmélete* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, I., 574.

⁵³ Uo., 637.

⁵⁴ T. S. ELIOT, *Hagyomány és egyéniség*, ford. SZENTKUTHY Miklós = *Hagyomány és egyéniség. Az angol esszé klasszikusai*, Európa, Budapest, 1967, 557.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Nyugat, Budapest, 1936. Hasonmás kiadás: Auktor, h. n. [Budapest], 1997, 272.

⁵⁷ Uo., 338.

szabályaival, hagyományaival és tekintélyeivel szemben, mintha félve kerültek volna mindent, ami a polgári erkölcsöt és illemet sértheti vagy botránkoztatja.”⁵⁸ A hagyomány egyszerre jelent támaszt és korlátot a kezdeményező erejű alkotó számára. Turgenyev regényeinek írásmódjával szemben Flaubert nem rejti el, hogy a *Bovaryné* olvasója megalkotott művel áll szemben, s nem a nyers valóság ábrázolásával. A realizmus terén „a franciákat [...] sokkal több művészi hagyomány kötötte, mint az oroszokat.”⁵⁹

A „klasszicizált modern” élő, eleven hagyományt feltételez, s ez utóbbi szemléletből következik, hogy a visszatekintés jelenéhez időben közelebb esőt Babits nem tekintette feltétlenül élőbbnek a régebbi korok irodalmánál. A századvég, a *fin de siècle* a félmúlt, a nagy háború előtti időszak irodalma, de Babits sejtése szerint talán kevésbé élő, mint a régebbi koroké. Az európai irodalmi egység szétmorzsolódásának az egyik előidézőjét Babits „a hagyományokra esküvő törekvésekben” látja. A hagyomány egyoldalú kitüntetése a harmincas évek politikai légkörében a nemzeti elkülönülés irányába hatott, s ezt a jelenséget egyértelműen kárhóztatja *Az európai irodalom történetének* írója. Másfelől az egységes európai szellemi hagyomány felbomlása vissza nem fordítható fejleményként, bevégzett tényként van jelen *Az európai irodalom történetében*. Ebben az időszakban Babits esszéinek visszatérő kérdése, miben ragadható meg a nemzetjellelem, a magyar lélek, a magyar gondolkodásmód megkülönböztető vonása?

Babits némely irodalomértelmező fogalmának a jelentése történeti szemantikai megközelítést igényel, így „a legtisztább fajú magyar írók”, vagy a „kevésbé tiszta magyar fajtából származók” kifejezésének a használata. E fogalmazásmód nem számított meghökkentőnek a „nemzet jellemteni kutatások” felfutásának időszakában. A polgárosodás, az iparosodás, a nagyvárosi életmód gyors térnyerése a századfordulón, összességében az idegen hatások felerősödése a magyar jelleg elvesztésének a félelmét váltotta ki a nemzeti hagyományok védelmezőinek táborában, különösen az első világháborút lezáró békeszerződés után. Tudott dolog, hogy a faj szó használata természetesnek számított ebben az időszakban, s nemcsak a Kisfaludy-Társaság, vagy a Petőfi-Társaság vonzáskörében, de az Akadémián is. A faj egyéniséget jelent, gondolkodói alkatot, látásmódot Babits szóhasználatában az 1900-as évek első két évtizedében. A faj szó történeti szemantikájában bekövetkezett aggasztó változást érzékelve Babits felhagy a nemzetjellemtani retorikával, sőt élesen el is határolódik tőle: *Pajzssal és dárdával* veszi fel a harcot 1939-ben a *Kisebbségben* szűkítő magyarság szemléletével.⁶⁰ Efféle esetekben magával ragadja a megformált hang az esszéíró. A teljes igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy az értekező ilyen szenvedélyes megnyilatkozásokkal nem túl gyakran él. Babits gondolatvezetésének a biztonsága rendkívül széles látókörének, átfogó igényű megközelítéseinek, ugyanakkor a mondat szintjéig pontosan kiegyensúlyozott szemléletének köszönhető.

Mértéktartó gondolkodás, józan önszemlélet nyilatkozik meg abban, hogy Babits a nemzetkarakterológia, s a „finitizmus” újjáéledésének fénykorában irodalmunk

külföldi ismeretlenségének okát elsődlegesen nem a tragikus magyar jellemben, de az egyes művekben keresi, ugyanakkor büszke öntudattal hangsúlyozza kötődését a saját kultúrához, amely az európai hagyományból sokféle hatást szívott magába, de nem oldódott fel bennük. Művészi értelemben az újraértett hagyomány tudatos felhasználásával végrehajtott állandó megújulás biztosítja a magyar kultúra „élő folytonosságát”. Babits végső értékelése szerint a Nyugat testesíti meg változatlanul a „klasszicizált modern” irodalom szellemét. Az idő ezért nem fog rajta.

⁵⁸ Uo., 432.

⁵⁹ Uo., 601.

⁶⁰ BABITS Mihály, *Pajzssal és dárdával* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, II., 602.